

ERUDITIO ET MAGNANIMITAS

Eruditio — et — magnanimitas

Tanulmányok Gábor Csilla köszöntésére

Szerkesztette
FARMATI ANNA
MÓRÉ TÜNDE
TÓTH ZSOMBOR
VIRÁG CSILLA

reciti
Budapest
2023

A kötet az MTA BTK Lendület *Hosszú reformáció Kelet-Európában (1500–1800)* projekt keretében készült, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének támogatásával

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Irodalomtudományi
Intézet

A borítón Hans Memling *Angyali üdvözlet* (1465–1470 k.) című festményének részlete látható

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább!* 2.5 *Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISBN 978 615 6255 69 3
978 615 6255 70 9 (pdf)

Kiadja a Reciti,
BTK Irodalomtudományi Intézet,
1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
www.reciti.hu
Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

Tabula gratulatoria

Balázs Imre József	Dohi Zsuzsanna
Balázs Mihály	Draskóczy Eszter
Bánfi Szilvia	Dukkon Ágnes
Baricz Ágnes	Fabiny Tibor
Bartók István	Fajt Anita
Békés Enikő	Fazakas Gergely Tamás
Bernáth Árpád	Förköli Gábor
Berszán István	Gesztelyi Hermina
Bibor Máté	Guitman Barnabás
Biró Annamária	Gyulai Éva
Bíró Csilla	H. Kakucska Mária
Bitskey István	Hargittay Emil
Csata Adél	Hoffmann Gizella
Csehy Zoltán	Horváth Csaba Péter
Csorba Dávid	Horváth Iván
Csörsz Rumen István	Hörcher Ferenc
D. Tóth Judit	Hubert Gabriella
Debreczeni Attila	Imre Mihály
Demeter Albertné Volkán Júlia	J. Újváry Zsuzsanna
Dóczy Örs	Kasza Péter

Kecskeméti Gábor
Köllő Zsófia
Kőszeghy Péter
Lauf Judit
Lázs Sándor
Lovas Borbála
Lőrinczi Réka
Luffy Katalin
Madas Edit
Medgyesy S. Norbert
Molnár Antal
Molnár Dávid
Molnár Lehel
Monok István
Nagy Balázs
Nagy Levente
Németh S. Katalin
Oborni Teréz
Orbán Gyöngyi
Óze Sándor
P. Vásárhelyi Judit
Pajorin Klára
Pálffy Géza
Papp Kinga
Perger Péter
Pesti Brigitta
Péter István
Petrőczy Éva
Pintér Márta Zsuzsanna

Posta Anna
Prokopp Mária
Sántha Teréz
Sarbak Gábor
Selyem Zsuzsa
Serestély Zalán
Sipos Gábor
Sirató Ildikó
S. Sárdi Margit
Stauder Mária
Szabó András
Szádóczki Vera
Száraz Orsolya
Szegedi Edit
Szilágyi András
Szilágyi Emőke Rita
Szörényi László
Tar Nóra
Tasi Réka
Tóth Ferenc
Tóth Gergely
Török Zsuzsa
Utasi Csilla
Veress Ferenc
Verók Attila
Veszprémy László
Vízkelety Andrásné
Voigt Vilmos
Zsupán Edina

Tartalom

Tabula gratulatoria	5
---------------------------	---

PRÉDIKÁCIÓK, NYELVEK ÉS MÉDIUMOK

MUCKENHAUPT ERZSÉBET

Robertus Caracciolus *Sermones de laudibus sanctorum* című művének példányai Csíksomlyón

Possessorok, történeti kötések, töredékek	15
---	----

AJKAY ALINKA

Káldi nyomában

Adalékok Pázmány „homiletikájának” előképéhez	31
---	----

BÓNÉ ÉVA

Geleji Katona István, a „ <i>reformatata religio</i> öre”	41
---	----

MACZÁK IBOLYA

Fényeskedő csillag	49
--------------------------	----

MARTON JÓZSEF

Batthyány Ignác püspök templomszentelési beszédei	57
---	----

NÓDA MÓZES

Oh, jubitz krestyinyilor! Oh, szeretett keresztények!

Olti István OFM (1787–1856) román nyelvű prédikációi 73

BALLA LÓRÁNT

Egy jezsuita történetíró és egy ferences prédikátor „találkozása”
egy 18. századi ferences kéziratos prédiációgyűjteményben
(Timon Sámuel SJ és Mihálc Izidor OFM)

[Mihálc Izidor: *De origine processionis Csikiensis*] 85

SZELESTEI NAGY LÁSZLÓ

Similitudo

Gyalogi János kéziratos retorikai gyűjtéséről, I. 99

DEVÓCIÓ ÉS CONFESSIO

VÍZKELETY ANDRÁS

Beliál Füleken 113

KORONDI ÁGNES

Párbeszéd a passióról: az *Apor-kódex* Pszeudo-Anzelm dialógusa
és kelet-közép-európai rokonai

117

BAJÁKI RITA

Kézírásos bejegyzések imakönyvekben 127

BOGÁR JUDIT

Pázmány Péter *Imádságos könyve* és az imádkozás 139

BÁTHORY ORSOLYA

A claritas Scripturae cáfolata Bellarmino és Pázmány műveiben 151

KÓNYA FRANCISKA Meditációelmélet és különleges imagyűjtemény: <i>A jó remétségnek hajócskája</i>	163
VASS CSONGOR <i>A Lelki paradicsom</i> erdélyisége és a <i>Pânea pruncilor</i> forrásvidéke	171
KOVÁCS KINGA A polemizáló Hajnal Mátyás	183
SZMUTKU MELINDA „meliekbeol az igaz hitet megh esmérhetné a’ ki Isteni malasztal figyelmesen oluasná” Kopcsányi Márton egyetlen „vitairata”	195
FARMATI ANNA „...ne félj, nem bántalak, mert tanítani csak szépen akarlak” Hitvédelem és katekézis Nagy Mózes az „egy meg oszolhatatlan Istenről való [...] vallástételé”-ben	207
RÁCZ EMESE „ez a Méltóságos ember igen papos ember vala...” Teleki József (1675–1732) könyvtárának teológiai arculata	217

EMLÉKEZÉS ÉS RECEPCIÓ

T. SZABÓ LEVENTE A Kazinczy-émlékünnepség és a modern irodalmi kultuszünnepségek európai kultusza	233
DOMOKOS ZSÓFIA Identitástípusok Vizaknai Bereczk György erdélyi orvos és költő 17–18. századfordulós omniáriumában	249

HUBERT ILDIKÓ	
Baróti Szabó Dávid alkalmi költészetének csokra	257
JAKÓ KLÁRA	
II. Rákóczi György végtisztességéről, temetési tervezete kapcsán	267
TÓTH ZSOMBOR	
Szent Lajos magyarul imádkozik: Voltaire-recepció és hosszú reformáció (esettanulmány)	283
ZAMFIR KORINNA	
Pál és Tekla cselekedeteinek nyugati recepciója a középkorban A latin fordítások tanulsága	297
EGYED EMESE	
A levélregény-fordítás szabadsága <i>Júlia levelei Ovidiushoz, 1790</i>	313
Névmutató	329
A kötet szerzői	345

tárában K 534, illetve a gyulafehérvári [Alba Iulia] Batthyáneumban Ms I 92) nem jöhetnek szóba,¹⁰ mindkettő újkori, külföldi szerzeményezés. A szlovákiai könyvtárakban nincs nyoma az egykori füleki kéziratnak.¹¹ Így csak az idézett bejegyzés tanúsítja, hogy Jacobus de Teramo *Belial* című, a Biblia és a liturgikus kéziratok után a középkor talán legnagyobb számban fennmaradt művét Magyarországon is használták.

10 CSAPODI Csaba, szerk., *Catalogus collectionis codicum Latinorum et Graecorum*, ford. LORÁNT István, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának katalógusai 16 (Budapest: MTA Könyvtára 1985), K 534; Robertum SZENTIVÁNYI, ex., *Catalogus concinnus librorum manuscriptorum bibliothecae Batthyianae Albae in Transsilvania* (Szeged: Bibliotheca Universitatis Szegediensis–Unio Universitaria Ad Investigandum Vetere Litteraturam Hungaricam, 1958), 53, Nr. 92.

11 Prof. Juraj Šedivý (Bratislava, Comenius Egyetem) szíves közlése.

Párbeszéd a passióról:
az *Apor-kódex* Pseudo-Anzelm dialógusa
és kelet-közép-európai rokonai

A késő középkori kegyességi irodalom egyik központi témája Krisztus szenvedéstörténete volt, így nem véletlen, hogy a 15–16. században különösen sok, a passió történetét bemutató szöveg terjedt. Ezek egy része már a korábbi századok során keletkezett, de ekkor újabb másolataik, az újabb olvasók igényeihez igazított adaptációik, illetve anyanyelvű fordításaik, átdolgozásaik készültek.¹ Ezen népszerű passiószövegek egyike a Patrologia Latina-beli kiadásában *Dialogus beatae Mariae et Anselmi de passione Domini* címen szereplő latin passiódialógus.²

A különböző forrásokban többféle címváltozattal megnevezett szöveg a középkori kéziratokban leggyakrabban *planctusként*, néhol *lamentatióként* vagy *colloquiumként*, esetleg *visióként* szerepel. A *Dialogus* cím a nyomtatott kiadá-

* A tanulmány első változata 2018-ban előadásként hangzott el a Gábor Csilla főszervezésével Kolozsvárott megtartott *A dialógus formái a magyar régiségben (1450–1750)* című ReBaKucs Konferencián. A konferenciakötet számára akkor nem tudtam a tanulmányváltozatot elkészíteni. Akkori kutatásom felhasználásával a mostani tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült az ELKH – OSZK Fragmenta et Codices Kutatócsoportban. A tanulmányt hálás tisztelettel ajánlom szeretett mesteremnek, Gábor Csillának születésnapja alkalmából.

1 Thomas H. BESTUL, *Texts of the Passion: Latin Devotional Literature and Medieval Society*, University of Pennsylvania Press Middle Ages series (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1996), 60–61.
2 „Dialogus beatae Mariae et Anselmi de passione Domini”, in Sanctus ANSELMUS, *Opera omnia*, ed. Gabrielus GERBERON, tom. 2. Patrologiae cursus completus, Series latina 159 (Paris: Jean-Paul Migne, 1865), 271–290.

sokkal terjedt el.³ Míg a *Planctus Mariae et Anselmi de passione Domini* megnevezés népszerűsége azt mutatja, hogy a középkori kéziratok hagyomány a mű Mária-siralom voltát ítélte fontosabbnak, a nyomtatással elterjedő címvariáns a mű dialogikus jellegét hangsúlyozta. A címváltozatok alapvetően két műfaji tradícióhoz kapcsolják az írást, amelyek hatása egyaránt érvényesül a szövegben. A mű elején megteremtett fiktív keret szerint Szent Anzelm áhítatos és kitartó könyörgeggel ráveszi Szűz Máriát, hogy neki megjelenve elmesélje a passió eseményeit. Az Istenanya nagyrészt az evangéliumokban bemutatott narratíva alapján halad előre a történettel. Anzelm rövid kérdéseire azonban az eseménysort olyan elemekkel egészíti ki, amelyek nem a bibliai hagyományon alapulnak (például a Júdásnak fizetett harminc ezüstpénz eredete), vagy amelyek saját helyzetére, érzéseire, reakcióira vonatkoznak az adott helyzetben. A dialógusforma a megteremtett fikciós kereten belül azért is megfelelő arra, hogy a mű olvasója, hallgatója szubjektívebben élhesse át a passió eseményeit, mert, ahogy Mária az elbeszélés kezdete előtt tisztázza: „Tanta et talia passus est dilectus filius meus, quod nullus sine lacrymarum effusione dicere potest. Tamen, quia glorificata sum, flere non possum: ideo tibi passionem mei filii per ordinem explicabo.”⁴ Abból, hogy a már üdvözült Mária nem tud sírni, pedig a szenvedéstörténetet nem lehet könnyek nélkül elmesélni, nemcsak az következik, hogy az elbeszélés nem fül sírásba, nem fullad túláradó érzelmességbe, hanem az is, hogy a könnyezés, együttsszenvedés, *compassio* fontos feladata a fikción belül Anzelmre, azon kívül pedig az olvasóra hárul.

Nem véletlen, hogy egy ilyen dialógus egyik szereplőjének Canterbury Szent Anzelmet tette meg az ismeretlen szerző. Anzelm autentikus és apokrif dialógusainak nagy szerepe volt a skolasztikus disputáció felemelkedésében.⁵ A nagy teológus legnépszerűbb munkái dialógusok és disputációk voltak, akárcsak a csupán neki tulajdonított, sokak által kedvelt íráskönyv egy része. Egy, a dialógussal és a passió témájával szoros kapcsolatban álló szövegtípus, az elmélkedő magánimádás, az *orationes et meditationes*, nála jelent meg a 11. és a 12. század fordulóján, s más szerzők számos ilyen jellegű szövege is az ő neve alatt terjedt.⁶ Ezek az új

3 Carmen CARDELLE DE HARTMANN, *Lateinische Dialoge 1200–1400: Literaturhistorische Studie und Repertorium*. Mittellateinische Studien und Texte 37 (Leiden–Boston: Brill, 2007), 369.

4 PL 159, 271.

5 Alex J. NOVIKOFF, „Anselm, Dialogue, and the Rise of Scholastic Disputation”, *Speculum* 86 (2011): 387–418.

6 A Pseudo-Anzelm meditációkat André Wilmart különítette el az autentikus művektől, s Jean François Cottier készítette el a korpusz kritikai kiadását: André WILMART, *Auteurs spirituels et textes dévots du Moyen Age latin* (Paris: Études Augustiniennes, 1971), 173–201; Jean François COTTIER,

típusú szövegek kifejezetten alkalmasnak bizonyultak a passió belső átélésének megkönnyítésére. Az Anzelm-féle elmélkedés, amint arra Carmen Cardelle de Hartmann a középkori latin dialógusokat elemző monográfiájában felhívja a figyelmet, maga is nagyon közel áll az önvizsgáló, introspektív dialógustípushoz.⁷ Anzelm tehát életműve valós és tulajdonított darabjai alapján az ideális szereplő/szerző lehetett egy passiódialógus számára.

A *Dialogus Mariae et Anselmi* Oglerius de Lucedio, 12. századi ciszterci apát egyik prédikációjának kivonatolásával létrejött *Quis dabit* kezdetű traktátusra épül.⁸ Ezt a hosszabb és rövidebb változatban is fennmaradt népszerű latin szöveget évszázadokig Szent Bernátnak tulajdonították. Széles körű elterjedtségét középkori magyarországi recepciója is bizonyítja; ismerete kimutatható a hazai prédikációirodalomban.⁹ A Pseudo-Bernát-mű azonban retorizáltabb, erőteljesebben affektív jellegű, mint az általa ihletett *Dialogus*, amelynek megközelítése tárgyyszerűbb, szemlélete historikusabb. Az Anzelm-dialógus, amint arra Amy Neff motívumelemzéssel következtetett, ferences környezetből eredhet.¹⁰ Korai német fordításai¹¹ és számos német nyelvterületen készült latin és német nyelvű

„*Anima mea*”: *Prière privées et texts de devotion du Moyen Age latin: Autour des prières ou méditations attribuées à saint Anselme de Cantorbéry (XI-XIIe siècle)* (Turnhout: Brepols, 2001).

7 CARDELLE DE HARTMANN, *Lateinische Dialoge...*, 201–203.

8 Uo., 370–371.

9 MADAS Edit, „Fili, dulcor unice: Sermo apocrifus de passione Domini”, in „*Nem súlyed az emberiség!*” *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ Rumen István és SZABÓ G. Zoltán (Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007), 165–168.

10 Amy NEFF, „The »Dialogus Beatae Mariae et Anselmi de passione Domini«. Toward an Attribution”, *Miscellanea Franciscana* 86 (1986): 105–108.

11 A német szöveghagyomány feldolgozásával egy nyelvészeti megközelítésű kutatási projekt keretében a Ruhr Egyetemen foglalkoznak. A kutatás módszertanáról és eredményeiről többek között lásd: Stefanie DIPPER, Simone SCHULTZ-BALLUFF, „The *Anselm Corpus*: Methods and Perspectives of a Parallel Aligned Corpus”, in *Proceedings of the workshop on computational historical linguistics at NODALIDA 2013*, ed. by Þórhallur EYÞÓRSSON, Lars BORIN, Dag HAUG, Eiríkur RÖGNVALDSSON, NEALT Proceedings Series 18 / Linköping Electronic Conference Proceedings 87, 27–42, <https://ep.liu.se/ecp/087/ecp13087.pdf>; Klaus-Peter WEGERA, *Interrogatio Sancti Anselmi de Passione Domini, deutsch: Überlieferung – Edition – Perspektiven der Auswertung* (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2014); Nina BARTSCH, Simone SCHULTZ-BALLUFF, „Die Analyse syntaktischer Strukturen in paralleler Überlieferung. Am Beispiel der mittelniederdeutschen Handschriften und Drucke von »St. Anselmi Fragen an Maria«”, *Jahrbuch für Germanistische Sprachgeschichte* 6, 1. sz. (2015): 225–248; Stefanie DIPPER, „Variationen über ein Thema: statistisch bestimmte linguistische Ähnlichkeiten und Differenzen der Textzeugen des Anselm-Textes”, in *PerspektivWechsel oder: Die Wiederentdeckung der Philologie*, Band 1: Sprachdaten und Grundlagenforschung in der Historischen Linguistik, hrsg. von Sarah KWEKKEBOOM und Sandra WALDENBERGER (Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2016), 71–93.

kézirata német vagy közép-európai szerzőt valószínűsítenek.¹² A mű datálásában egy apró tartalmi elem bizonyult döntő fontosságúnak: a tövissel koronázás jeletét mesélve Mária azt is megjegyzi, hogy a töviskoszorú a francia király tulajdonában van. Ez a kis többletinformáció *terminus post quem* megállapítására alkalmas, ugyanis az ereklyét Lajos király 1238 körül vásárolta a bizánci császártól. A 13. század végéről, a 14. század elejéről származó kéziratok azt mutatják, hogy a *Dialogus* nem sokkal készülhetett 1238 után.

Ez az Anzelmnek tulajdonított passiódialogus a régi magyar irodalom szempontjából is jelentős mű, ugyanis a késő középkorban legalább részben magyar nyelvre is átültették. Az egykor talán teljesebb fordítás egy részét az ún. „Huszi-ta Biblia” zsoltárfordításának másolatát is tartalmazó, Sepsiszentgyörgyön őrzött *Apor-kódexben*¹³ maradt fenn.¹⁴ Az elején és végén is levélhiányos kézirat első felét a 15. század végén másolták. Ez a rész a 15. század elejéről származó zsoltár- és egyéb zsolozsmaszövegek fordítását tartalmazza. Ezeket a 16. század elején premontrei apácák¹⁵ számára egészítették ki a már meglévő liturgikus szövegek más, a célközönség számára megfelelőbb változatával, egy *Három jeles szolgáltság* címet viselő, a premontrei ordináriummal párhuzamos írással és a passiódialogussal.¹⁶ A kiegészítésekkel együtt kapott az összeállítás magyar reneszánsz kötést

12 CARDELLE DE HARTMANN, *Lateinische Dialoge...*, 371.

13 Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, A. 1330. Kiadás: *Apor-kódex: 15. század első fele, 15. század vége és 1520 előtt*, kiad. HAADER Lea, KOCSIS Réka, KOROMPAY Klára, SZENTGYÖRGYI Rudolf. Régi magyar kódexek 33 (Budapest: Székely Nemzeti Múzeum–OSzK–ELTE Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, 2014).

14 Uo., 199–228.

15 Az *Apor-kódex* második liturgikus sorozatát, valamint az Anzelm-dialógust egyazon kéz másolta (a kódex harmadik keze), amelyet Haader Lea azonosított a *Lányi-kódex* első kezével. A kódexkiadás bevezetőjében Haader Lea és Kocsis Réka felvetik, hogy a kézirat 16. századi részei a Nyulak szigeti premontrei férfikolostorban készülhettek valószínűleg a somlővásárhelyi premontrei apácák számára. HAADER Lea és KOCSIS Réka, „A kódex története”, in HAADER, KOCSIS, KOROMPAY, SZENTGYÖRGYI, *Apor-kódex...*, 26–27; HAADER Lea és KOROMPAY Klára, „A kódex scriptorai és helyesírásuk”, in HAADER, KOCSIS, KOROMPAY, SZENTGYÖRGYI, *Apor-kódex...*, 71–77. Körmendy Kinga a premontrei apácák középkori nyelvméleikről írott összefoglaló tanulmányában viszont arra figyelmeztet, hogy az a *Lányi-kódex*beli megjegyzés, amin a margitszigeti helymeghatározás alapul, a kézirat mintapéldányának szerzőjétől származhat: KÖRMENDY Kinga, „A premontrei nővérek középkori nyelvméleik”, in *Hagyomány és korszerűség: Alapításának 900. évfordulóját ünnepli a premontrei rend: Konferenciakötet*, szerk. ULLMANN Péter Ágoston, VIDA Márta (Budapest: L'Harmattan Kiadó, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, 2021), 96–98.

16 Erről lásd a kódexkiadás bevezető tanulmányát, különösen: TÓTH Zsuzsanna és MADAS Edit, „A kódex leírása”, in HAADER, KOCSIS, KOROMPAY, SZENTGYÖRGYI, *Apor-kódex...*, 9–25; HAADER és KOCSIS, „A kódex ...”, 25–31. A kódex liturgikus szövegeiről lásd: SZENTGYÖRGYI Rudolf, „Az Apor-

ugyanabban a budai könyvkötő műhelyben, ahol többek között a premontrei ordináriumot tartalmazó *Lányi-kódexet* is bekötötték.¹⁷

Az Apor-kódexből a közvetlenül a *planctus* előtti, feltehetően beíratlan fóliókat kivágták, s az egykor a siralom után álló, egy levél híján két ívfüzet (*quaternio*) szintén hiányzik.¹⁸ A dialógusfordítás másolata azonban nem a hiányzó fóliókon veszett el, hanem valami miatt a *scriptor* a 185^r számú oldal tetején mondat közepén abbahagyta a másolást, miután már az előző oldalon sietősebb kézírásra váltott. Így a kódex csak a latin mű hét fejezetéből tartalmaz fordítást.¹⁹

A forrásszöveg és fordítás viszonyát helytállóan a *Dialogus* szövegének kritikai kiadását használva lehetne elemezni, azonban korszerű kritikai edíció mind eddig nem készült. Azt Madas Edit megállapította, hogy egyes ősnymtatványkiadásokban közölt szövegváltozatok közelebb állnak a magyar szöveghez, mint a Patrologia variánsa.²⁰ Mivel a latin forrást pontosabban a mű reménybeli latin kritikai kiadására támaszkodva lehetne szakszerűen azonosítani, egy másik, ilyen akadályokban nem ütköző kutatási lehetőségre szeretném felhívni a figyelmet. Érdeemes elgondolkodni azon, hogy miért ez a dialógus vagy siralom egyike a néhány latin passiószövegnek, amelyet a korabeli bőséges latin választékból a magyar olvasók számára átültetésre méltónak ítélték. Láz Sándor revelatív tanulmánya,²¹ majd erre épülő monográfiája óta,²² amelyekben a késő középkori magyar apácakolostorok anyanyelvű irodalmi termését párhuzamba állította a nürnbergi Szent Katalin kolostor megreformált dominikánáinak könyvtermésével, a magyar

kódex zsolnároskönyve és liturgikus szövegei”, in HAADER, KOCSIS, KOROMPAY, SZENTGYÖRGYI, *Apor-kódex...*, 31–57. A két utolsó szövegegységről lásd: MADAS Edit, „Három jeles szolgáltatás, valamint Mária és Szent Anzelm dialógusa Krisztus kínszenvedéséről”, in HAADER, KOCSIS, KOROMPAY, SZENTGYÖRGYI, *Apor-kódex...*, 57–59.

17 Az *Apor-kódex* kötéséről lásd: TÓTH Zsuzsanna, „Az Apor-kódex kötése”, in HAADER, KOCSIS, KOROMPAY, SZENTGYÖRGYI, *Apor-kódex...*, 89–105. A Lányi-kötéscsoportról újabban lásd: LAUF Judit, „Budai reneszánsz kötéstáblából előkerült ősnymtatvány-töredékek: A Lányi-kódex kötéscsaládja és a budai könyvkereskedők”, *Magyar Könyvszemle* 135, 3. sz. (2019): 331–345; ROZSONDAI Marianne, *A magyar könyvkötés a gótikától a művészkönyvekig* (Budapest: MTA KIK–Kossuth Kiadó, 2019), 192–200.

18 TÓTH és MADAS, „A kódex leírása...”, 17–23.

19 MADAS, „Három jeles szolgáltatás...”, 58–59.

20 *Uo.*, 58.

21 LÁZ Sándor, „A Nyulak szigeti domonkos apácák olvasmányainak korszerűsége”, in *Látjátok feleim...? Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*, szerk. MADAS Edit (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2009), 123–139.

22 LÁZ Sándor, *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján: Az anyanyelvű irodalom kezdetei* (Budapest: Balassi Kiadó, 2016).

irodalomtörténeti kutatás számára világossá vált, mennyire gyümölcsöző a magyar kódexirodalom más népnyelvű irodalmak tükrében való vizsgálata. Újabban Falvay Dávid hívta fel a figyelmet az umbriai klarisszák írásbeliségének a magyar kolostori irodalommal való eredményes összevethetőségére.²³ Az Anzelm-dialógus kapcsán én a cseh anyanyelvű irodalom párhuzamos szövegeire kívánom felhívni itt a figyelmet, amelyben ez a Mária-siralom több fordítással és másolattal képviselteti magát. Ez az irodalmi párhuzam a földrajzi közelség és a két ország közötti szoros kulturális kapcsolat miatt is ígéretes. A cseh nyelvű Anzelm-dialógusok vizsgálata során a közvetlen leszármazási viszonyok feltárása nem merül fel. Inkább azt érdemes szemügyre venni, hogyan válik ugyanaz a latin nyelvű szöveg különböző anyanyelvű kultúrák részévé, a latin mű milyen aspektusait hangsúlyozzák a népnyelvű változatok, illetve milyen olvasóközönség számára ítélték lefordításra és/vagy lemásolásra méltónak ezt a passiószöveget. Jelen tanulmány keretei csak a vizsgálandó cseh szövegek rövid bemutatását teszik lehetővé, a részletes összehasonlító elemzés eredményeit későbbi írásokban fogom ismertetni.

A 14. század első feléből maradtak fenn a cseh szakirodalomban gyakran *Anzelmusként* megnevezett szöveg első cseh fordításainak részletei. Akárcsak a német nyelvű irodalomban, a csehben is létezett a dialógusnak verses és prózai fordítása. A verses fordítás kisebb részletei a 14. század második feléből maradtak fenn. Megőrzői a *Jistebnicei töredék* néven ismert, a 14. század harmadik negyedére datált egy darab pergamen levél,²⁴ valamint a könyvkötésből előkerült, két pergamencsíkból álló *Wiesenbergi töredék*, amely a 14. század második feléből származik.²⁵ A verses mű későbbi, teljesebb változata a prágai érseki káptalan könyvtárának egyik nevezetes kéziratában, az ún. *Svatovítský kézirat*ban olvasható.²⁶ A 106 leveles kódexet a 14. század végén állították össze főleg cseh nyelvű

23 FALVAY Dávid, „Női közösségek és népnyelvű írásbeliség Közép-Itáliában és Magyarországon 1500 körül: két esettanulmány”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, megjelenés előtt. Köszönöm szépen Falvay Dávidnak, hogy tanulmányát még kézirat formájában elolvashattam.

24 Jistebnický zlomek, Praha, Knihovna Národního muzea, I A c 34. Leírás: Marek BRČÁK et al., *Rukopisné zlomky knihovny Národního muzea: Signatura I A* (Praha: Scriptorium, 2014), 126 (265-ös tétel). Kiadás: Adolf PATERA, „Wiesenberské rýmované zlomky Rozmluvy panny Marie a sv. Anselma o umučení Páně”, *Časopis Národního muzea* 64 (1890): 190–191.

25 Wiesenberské zlomky, Brno, Archiv města Brna, fond Knihovna Mitrovského, A 231, p. 127. Kiadás: Adolf PATERA, „Wiesenberské rýmované zlomky Rozmluvy panny Marie a sv. Anselma o umučení Páně”, *Časopis Národního muzea* 64 (1890): 186–191.

26 Svatovítský rukopis, Praha, Archiv Pražského hradu, fond Knihovna Metropolitní kapituly u sv. Víta, D 84, ff. 46^r–57^v. Kiadás: *Svatovítský rukopis*, vyd. Adolf PATERA (Praha: Nákladem Matice České, 1886), 159–191.

verses szövegekből. Az Anzelm-dialóguson kívül megtalálható benne többek között Alain de Lille *Anticlaudianus*ának fordítása, egy halálról szóló vers, Mária-imádságok, ének Szent Dorottyáról és Szent Brigitta látomásai. Az Anzelm-vers páros rímű, változó hosszúságú sorai gondosan kimunkált, művészi hatású szöveget képeznek, ami a verses forma által megkövetelt rugalmassággal kezeli forrását. E verses Anzelm-dialógus egyik jellemzője, amely megkülönbözteti a prózai fordításoktól, a lovagi irodalom nyelvi fordulatainak, képeinek a beépítése. Ez általában jellemző a korabeli verses legendákra.²⁷ Hogy csak egyetlen példát idézzünk, a Krisztus elfogását bemutató jelenetben Mária a kardot rántó Pétert hű fegyverhordozóhoz hasonlítja (*Tu swaty petr, yako wyernny panossye, wytrh mecz*).²⁸

A passiódialógusnak két cseh nyelvű prózai fordítása is fennmaradt. A korábbi, 14. század eleji fordítást csupán töredékek őrizték meg. Ezek egyike, a mára elveszett, ún. *Káptalani töredék* huszonegy pergamencsíkából állt. Ezek Ádám és Éva verses, valamint Szent György prózai legendájának töredékeit tartalmazó további csíkokkal együtt egy, a 15. század első feléből származó latin kódex gerincéből kerültek elő. Szerencsére a szöveget Adolf Patera még idejekorán közzétette.²⁹ Az *Opatovicei töredéket* 1886-ban vagy 1887-ben egy Nicolaus de Lyra latin postilláit tartalmazó ősnymtatványban találták a brnoi Szent Jakab könyvtárban együtt Szent György, Szent Margit és Szent Katalin legendarészleteivel.³⁰ Az Anzelmus-töredék négy rekonstruált fólióból és kilenc kisebb pergamencsíkából áll. A kézirat a 14. század harmadik negyedében keletkezhetett, s a töredék végén álló latin kolofon szerint Opatovicei Hostibor tulajdonában volt.³¹ Végül szintén a régi prózafordítást őrzi az 1350 és 1370 közöttől származó ötlevélnyi Múzeumi töredék két levele, amibe a 16. században egy urbáriumot kötöttek.³² A ma

27 Winfried BAUMANN, *Die Literatur des Mittelalters in Böhmen: Deutsch – lateinisch – tschechische Literatur vom 10. bis zum 15. Jahrhundert*, Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 37 (München – Wien: R. Oldenbourg Verlag, 1978), 166.

28 PATERA, *Svatovítský rukopis...*, 164.

29 Adolf PATERA, „Staročeské zbytky rozmluvy panny Marie a sv. Anselma o umučení Páně”, *Časopis Musea Království českého* 54 (1880): 344–355.

30 Opatovické zlomky, Praha, Knihovna Národního muzea, 1A c 62. Leírás: BRČÁK et al., *Rukopisné zlomky...*, 141–142 (292-es tétel). Kiadás: Adolf PATERA, „Opatovické zbytky staročeské »Rozmluvy panny Marie a sv. Anselma o umučení Páně«”, *Časopis Národního muzea* 64 (1890): 191–202.

31 A kolofon a tulajdonos megnevezése mellett a kézirat esetleges jogtalan eltulajdonítóit hirtelen halállal fenyegeti: „Expliciunt passiones Hostiborii de Opatovicz. Quis eos furetur, subitania morte morietur.” BRČÁK et al., *Rukopisné zlomky...*, 141.

32 Muzejní zlomek, Praha, Knihovna Národního muzea, 1 A c 68. Leírás: BRČÁK et al., *Rukopisné zlomky...*, 145 (298-as tétel). Kiadás: Adolf PATERA, „Nově nalezené zbytky staročeského evangelistaře,

radék három levél evangéliumi perikópákat és Szent György mártíromságának történetét tartalmazza.

Az Anzelm-dialógus későbbi prózafordítása a 14. század második felére datálható. A szöveg a prágai nemzeti könyvtár három kódexében is fennmaradt. A XVII. E. 8 jelzetű kódex kb. kétharmada a 14. század utolsó harmadában készült.³³ Ezt a részt később folyamatosan egészítették ki a 15. század végéig, a 16. század elejéig. A *Planctus Mariae et Anselmi* a kézirat régebbi szakaszában foglal helyet többek között Pszeudo-Bernát passiószövege, imádságok és legendák, apokrif evangéliumrészletek, *Meditationes vitae Christi*-darabok és egy Miatyánk-fordítás társaságában.³⁴ Szent Brigitta látomásai, két Mária-prédikáció, egy jó halálról szóló szöveg stb. a későbbi másolási szakasz során kerültek a kéziratba. A XVII.H. 28 jelzetű kódex az előzőnél jóval későbbi.³⁵ A 15. század végén, a 16. század elején másolták, tehát körülbelül az *Apor-kódex*szel egykorú. Szerkezete a cseh kéziratok közül leginkább emlékeztet a magyar kézira, ugyanis főként liturgikus jellegű szövegeket tartalmaz: Mária kisofficiumát, a halottak officiumát és imádságokat. Ezekon kívül belekerült még két legenda és egy *Meditatio vitae Christi*-részlet. A XVII. H. 11 jelzetű kódex a legfiatalabb a bemutatott kódexek közül, a 16. század első harmadából származik.³⁶ Tartalma egy fontos aspektusban eltér az előzőktől: az Anzelm-dialógus két ismert, ún. nemzeti humanista fordító, Viktorin Kornel ze Všehrd és Řehoř Hrubý z Jelení Arany-szájú Szent János-fordításai után kap helyet egy karácsonyi prédikáció és a virágvasárnapi passió fordításának társaságában.

E három kódex Anzelm-szövegeit Adolf Patera egyazon fordítás másolatainak tekinti. Amint a magyar fordítás esetében is létezik a Migne által átvett Gerberonkiadás szövegénél a népnyelvűhöz közelebb eső latin variáns, úgy a cseh nyelvű verzióknak is van közelebbi latin rokona, mint a *Patrologia Latina* szövegválto-

Anselma a umučení sv. Jiří ze XIV. věku”, *Časopis Národního muzea* 74 (1900): 504–512.

33 Praha, Národní knihovna České republiky, XVII. E. 8. Leírás: Joseph TRUHLÁŘ, *Katalog českých rukopisů c. k. veřejné a universitní knihovny pražské* (Praha: I. a III. třída České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnot a umění, 1905) 71–73 (184-es tétel). Leírás és digitális másolat: <https://bit.ly/3WhnhiD>. (Megtekintve: 2022.08.19.)

34 Fol. 99^r–108^r.

35 Praha, Národní knihovna České republiky, XVII. H. 28. Leírás: Joseph TRUHLÁŘ, *Katalog českých rukopisů...*, 134 (357-es tétel). Leírás és digitális másolat: <https://bit.ly/3OgralV>. (Megtekintve: 2022.08.19.) A dialógus fordítása: fol. 344^r–359^v.

36 Praha, Národní knihovna České republiky, XVII. H. 11. Leírás: Joseph TRUHLÁŘ, *Katalog českých rukopisů...*, 127–128 (340-es tétel). Leírás és digitális másolat: <https://bit.ly/3BzPSPX>. (Megtekintve: 2022.08.19.) A dialógus fordítása: fol. 183^r–200^v.

zata. A cseh fordításokat Patera egy 14. századi Prágában őrzött latin kódex szövegváltozatával állította párhuzamba.³⁷ Az egyazon cseh fordítás három másolata között megállapíthatók kisebb-nagyobb különbségek a szórendi variációktól kezdve, az elbeszélői formulák, a párbeszéd történetesítését szolgáló nyelvi fordulatok eltérésein át a több mondatnyi kihagyásokig. Ezek közül néhány összefüggésbe hozható az illető variáns szövegkörnyezetével, az azt tartalmazó kézirat jellegével. A variánsok részletes összehasonlító elemzésére egy későbbi tanulmányban fogunk majd kitérni.

A Pseudo-Anzelm-féle passiódialogus iránti érdeklődés mind a cseh, mind a magyar nyelvterületen kétség nélkül megállapítható. Anzelm mint meditáció- és dialógusszerző neve megfelelő hívószó lehetett nemcsak a fordítók és másolók, hanem bizonyára a megcélzott, latinul nem értő célközönség számára is. E dialogikus formájú *planctus* népszerűségéhez műfaji sokrétősége, különböző olvasóközönség igényeihez való könnyű adaptálhatósága, valamint a késő középkor egyházi-kegyességi megújulási irányzatai, s a kor krisztocentrikus, a passióra nagy súlyt fektető lelkisége is hozzájárult. Közép-európai sikerének kulcsa valószínűleg a személyes szemszög és a tárgyilagos ismeretátadás, valamint a didaktikus jelleg és a mértéktartó affektivitás szerencsés ötvözése. Az a tény, hogy Csehországban több töredéken és négy kódexben is fennmaradt legalább részben a szöveg egy verses és két prózai átültetése is, míg Magyarországon csupán az *Apor-kódex* részleges másolata áll rendelkezésünkre, a két ország anyanyelvi írásbeliségének különböző fejlettségi szintjével, illetve az eltérő szerkezetű olvasóközönséggel magyarázható.

37 PATERA, „Staročeské zbytky...”: 347, 353–356.